

BESZÁMOLÓK

SZEMLÉK

REFERÁTUMOK

A könyvtári és tájékoztatói szolgáltatások értékelése gazdasági megkorlátok idején: egyetemi törekvések

A dél-angliai *Sussex Egyetem* pénzügyi forrásai 1981 és 1984 között 20%-kal (átlagosan évi 5%-kal) csökkentek, de 1990-ig még további csökkenés várható, s ez a jelenség nem ismeretlen a többi egyetemen sem. Eddig az egyetem minden területén (karok, könyvtár stb.) nagyjából azonos mértékben csökkentették a pénzügyi ellátást, azonban a jövőben ennek a mértéke a könyvtárban az egyetemi átlagnak előreláthatólag kétszerese lesz, mintegy 10%. Érthető, hogy ilyen feltételek között az eddigieknél nagyobb hangsúlyt kell esnie a pénzügyi források gyűmölcsöztetésének mértékére és módjára, a ráfordítások és az elért eredmények viszonyának – a költséghatékonyságnak – vizsgálatára.

Az egyetemek és könyvtáraik pénzügyi ellátását Nagy-Britanniában elsősorban a kormányzat központi és helyi szervei biztosítják, amelyek azonban nem bontják fel támogatásaikat az egyetemen belüli egységekre (karokra, tanszékekre stb.), így a könyvtárakra vonatkozóan sem, ez az egyetem vezetőségének hatáskörébe tartozik. A kormányzati szervezetek az általuk nyújtott támogatás összegén kívül elsősorban a hallgatói létszám és a tandíjakból befolyó összeg érdekli, valamint az egy hallgatóra vetített költségek összege. Az egyes felsőoktatási intézmények tehát maguk döntenek el, hogy a kormányzat által biztosított összegből mennyit fordítanak könyvtáraik működtetésére, így egyesek pl. az említett összeg 3%-át, mások 5%-át stb. Az egyetemeknek a kormányzati támogatás mellett kisebb-nagyobb egyéb pénzügyi forrásaik is lehetnek és általában vannak is, pl. kutatási alapok, alapítványok stb. Az egyetemek gazdasági vezetői minden évben jelentést tesznek az országos hatáskörű *Egyetemi Szubvenciók Bizottságának* (University Grant Committee = UGC) pénzügyi kereteik felhasználásáról; a jelentést kb. egy év elteltével publikálják, ami lehetővé teszi az összehasonlításokat egyetemenkénti viszonylatban is. A jelentések a következő tételeket tartalmazzák: könyvtári összkiadás, a könyvekre, időszaki kiadványokra, kötetelésre, személyzetre stb. fordított kiadások összege.

A gazdasági szervek által szolgáltatott adatokon kívül azonban a könyvtárak egyéb adatokat is gyűjtenek működésükkel kapcsolatban, amelyek sokkal részletesebb információkat közölnek a szakmai munkáról, mintegy 50 témára kiterjedően. Ezek kollektív publikálásáról a *Nemzeti és Egyetemi Könyvtárak Állandó Konferenciája* (Standing Conference of National and University Libraries = SCONUL) nevű szerv gondoskodik.

A régebbi adatok csak azt mutatták ki, hogy a könyvtárak mennyit költöttek működésükre, azt azonban nem, hogy ennek ellenében mit nyújtottak. Ilyen adatokat a SCONUL először az 1984/85. tanévről közölt (pl. elhelyezés, a raktár területe, a szerzeményezés mértéke, a könyvtárhasználók, a használat mértéke a mintavételi heteken vagy napokon, a kölcsönzések, előjegyzések, könyvtárközi kölcsönzések száma stb.). Ilyen adatok birtokában természetesen az egyes szolgáltatások értékelése is jobban megalapozott, de nem problémamentes. Nehézségeket okoz, hogy az egyes szolgáltatásokat végző könyvtárosok gyakran egyéb feladatokat is ellátnak, s munkaidejük feladataik szerinti felosztása nem mindig egyszerű feladat. A kérdés fontosságára való tekintettel külön táblázat mutatja be a megoldás módját a *Sussex Egyetem Könyvtárának* könyvtárközi cseréjével kapcsolatban. Ebből megállapíthatóan az összes személyi és dologi kiadás figyelembevételével az egy-egy kölcsönzési kérelem intézésére fordított költség az 1982/83. tanévben 3,96 £, az 1985/86. tanévben már 4,49 £ volt, a költségeknek az első esetben 71%-a, a második esetben pedig 64%-a volt a személyzet munkadíja.

A könyvtárhasználók elsősorban a könyvtár nyitvatartási időtartamában érdekeltek, amikor a könyvtárban dolgozhatnak, tájékoztatást kérhetnek és könyveket kölcsönözhetnek. A SCONUL kimutatása szerint az utóbbi 5 év alatt Nagy-Britanniában az egyetemi könyvtárak 45%-a csökkentette nyitvatartási idejét, főleg nem csúcsforgalmi időszakokban, így az esti órákban, hétvégeken és szünidőben. A

használókat az is érdekli, hogy a nekik szükséges könyvek kellő példányszámban meglegyenek, és hogy azokhoz minél gyorsabban hozzájuthassanak, amire a csökkenő könyvbeszerzési keretek és a létszámcsökkentés nyilvánvalóan kedvezőtlen hatást gyakorolhatnak. A SCONUL adatai szerint az anyagi ellátottság csökkenése következtében az egyetemi könyvtárak 62%-a 14–15%-os mértékben csökkentette a könyvvásárlását, 60%-a pedig 4–14%-kal az időszaki kiadványok vásárlását.

A szolgáltatások értékelésével kapcsolatban azonban arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az angol egyetemi könyvtárak a gazdasági korlátozások viszonyai között is lényeges haladást értek el a számítógépes rendszerek alkalmazásában, amihez külön támogatást kaptak az UGC ilyen célra biztosított alapjából. Az automatizálás nagymértékben elősegítette a könyvtári és tájékoztatói szolgáltatások iránti növekvő igények kielégítését, ennél fogva sok használóban az a vélemény alakult ki, hogy az egyetemi könyvtárak – a gazdasági megszorítások ellenére is – fejlődtek az utóbbi időben. Számukra az online nyilvános katalógus használatának lehetősége különösen sokat jelent e véleményük kialakításában. A kölcsönzést meggyorsító számítógépes kölcsönzési rendszer pedig nemcsak a használóknak előnyös, hanem adataival nagyban segíti a könyvtárvezetést is az állományfejlesztés, a kölcsönzési időtartam, a nyitvatartási idő stb. terén szükségessé váló módosítások előkészítésében. Jól nyomon követhető, hogy pl. az állománynak melyik része, mely művek és szerzők örvendeznek gyakori használatnak, és melyek alig vagy egyáltalán nem, ami a szerzeményezési döntések meghozatalát nagyban befolyásolja.

Ugyancsak táblázat mutatja ki a hosszú lejáratú kölcsönzésre igénybe vehető könyvek szerzeményezési szintjét 8 szakterületen és a kölcsönzések számát a beszerzés utáni két évben. Míg a legtöbb szakterületen a beszerzés mennyiségi mutatói (kötetszám) általában csökkentek, a kölcsönzések száma emelkedő tendenciát mutatott. Így pl. az 1980–81. tanévben beszerzett művek száma viszont 27,3%-ról 24,3%-ra csökkent.

A gazdasági megszorítások éveiben az egyetemi könyvtárak külön bevételi forrást is igyekeztek működésükhöz szerezni elsősorban a külső igénybevevőknek nyújtott szolgáltatások ellenében kért térítések révén. A szolgáltatások marketizálására irányuló törekvések általában ma már nem idegenek az egyetemi könyvtáraktól.

Az egyetemi könyvtárak vezetői egyre nagyobb mértékben érdekelték lettek abban, hogy megfelelő módokat alakítsanak ki a szolgáltatások értékelésére. Ezt nemcsak önmaguk igazolásáért végzik, hanem azért is, hogy meggyőzzék egyetemük vezetőit: a könyvtárnak ugyanolyan arányban kell részesülnie az összegyűjtött lehetőségekből, mint az egyetem többi részének, még akkor is, ha ezek a lehetőségek szűkülőben vannak.

/RODGER, E. M.: The evaluation of library and information services in times of economic restraint: the university view. = *Aslib Proceedings*, 39. köt. 11–12. sz. 1987. p. 349–354./

(Balázs János)

Ingyenesen vagy pénzért? Adalékok a könyvtári és információs szolgáltatások fenntartásának, biztosításának és hozzáféréseinek módozataihoz

A minden állampolgárt megillető művelődés és informálódás eszméje a 19. században keletkezett és a nyilvános könyvtárak létrejöttében "öltött testet". Ennek óhatatlan velejárója volt az ingyenesség. Már csak azért sem lehetett ez másként, mivel akkoriban a nyilvános könyvtárak gyarapodását és működési feltételeik biztosítását még nagyrészt adományokból képzelték el.

Noha azóta a nyilvános könyvtárak finanszírozása túlnyomórészt az adókból történik, az ingyenes szolgáltatások fenntartásához a legtöbb országban mindmáig sokan ragaszkodnak. Ebben részint a demokratikus esélyegyenlőség megvalósulását, részint pedig az általános műveltségi színvonal

emeléséhez, a társadalmi méretű önképzéshez szükséges feltételrendszer biztosítását látják "letéteményezettnek".

A fentieknek megfelelően az az érvrendszer is meglehetősen "magasztos", amely eddig mindenütt meggátolta a radikális és maradéktalan áttörést a fizetett szolgáltatások irányába. Érdemes megismernünk vele:

- ▶ A térítési díjak bevezetése fékezne az információk szabad áramlását, s ez negatívan hatna ki mind a közoktatásra, mind a tovább- és önképzésre.
- ▶ A díjazás nagyon sok személyt tántorítana el a könyvtárhasználatától, aminek a társadalom általános kulturális és szakmai színvonala látná a kárát.